
ՀԱՅԵՐԵՆԻ ԵՎ ՄԻԼԵՐԵՆԻ ԾԱԳՈՒՄՆԱՅԻՆ
ԱՌՆՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՐՑԸ

ՎԱԶԳԵՆ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՅԱՆ

Հայերենի և հինանատոլիական (խեթալուվական) մեռած լեզուների փոխհարաբերության հարցը մինչև օրս չի եղել առանձին, ընդ որում՝ ամբողջական ուսումնասիրության առարկա: Այդ խմբի լեզուների ի հայտ գալուց և գիտական ճանաչում գտնելուց սկսած՝ տասնամյակներ շարունակ այդ հարցին անդրադարձել են շատ ուսումնասիրողներ, մանավանդ հայոց լեզվի նախագրային շրջանի ընդհանուր պատմության տեսակետից:

Լիկերենը խեթալուվական մեռած լեզուներից է, որ լուվերենի հետ կազմում են այդ խմբի լեզուների, այսպես կոչված, լուվալիկիական ենթախումբը: Այն մ. թ. ա. 1-ին հազ. հարավարևմտյան Ասիայի Լիկիա (սեպագիր՝ Lukka) պետության լեզուն է, որը հայտնի է տարածքային երկու տարբերակով (բարբառներով): Առաջինը կոչվում է լիկերեն Ա (բուն լիկերեն, հյուսիսարևելյան և կենտրոնական Լիկիայում), որից մեզ են հասել տապանագիր և նվիրաբերական արձանագրություններ, հրովարտականեր, վիպական տեքստեր և այլն (ամենավաղը՝ մ. թ. ա. V դ.), իսկ երկրորդը՝ լիկերեն Բ (միլերեն, հարավարևմտյան Լիկիայում), որից էլ պահպանվել են պատմական բովանդակության բնագրեր, որոնք ներառում են նաև ծիսական բնույթի հատվածներ (IV դ. 1-ին կես. մ. թ. ա.):

Միլերենին ուղղակիորեն կամ երկրորդաբար վերաբերող բավականին սահմանափակ թվով աշխատություններից (ուսումնասիրություններ, բառարաններ, բառացանկեր և այլն) քաղված նյութի սահմաններում հնարավոր է այդ լեզվի և հայերենի միջև մատնանշել ծագումնային առնչությունների վերաբերող որոշ տվյալներ, հիմնականում՝ հնչյունական կազմի, մասամբ՝ ձևաբանական կառուցվածքի վերաբերյալ՝

---

¹ Հմմտ. Л. С. Б а ю н. Позднеанатолийские языки как источник по хетто-лувийской дописьменной истории (на материале милийской исторической грамматики).– «Вестник Древней истории». М., 1980, ¹ 2, с. 11–28; о н а ж е. Некоторые вопросы реконструкции общеанатолийского глагольного строя.– В кн.: Древняя Анатолия. М., 1985, с. 6–21; о н а ж е. Ликийцы в этнокультурной истории древней Анатолии (по лингвистическим данным), I.– В кн.: Эпиграфические памятники и языки древней Анатолии, Кипра и античного Северного Причерноморья. М., 1990, с. 4–83; Л. С. Б а ю н, В я ч. В с. И в а н о в. Рец. на кн.: Investigationes philologicae et comparativae. Gedenkschrift für Heinz Kronasser. Herausgegeben von E. Neu. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.– «Вестник Древней истории». М., 1987, ¹ 2, с. 211–219; А. В. Д е с н и ц к а я. О хеттском языке.– В кн.: И. Ф р и д р и х. Краткая грамматика хеттского языка. М., 1952, с. 3–40; В я ч. В с. И в а н о в. Хеттский язык. М., 1963; о н ж е. Анатолийские языки.– В кн.: Древние языки Малой Азии. М., 1980, с. 129–160; А. А. К о р о л е в. Хетто-лувийские языки.– В кн.: Языки Азии и Африки. М., 1976, с. 13–

I. Հնչյունական զուգադիպումներ: Առավել ուշադրություն են գրավում հնչյունական այն զուգահեռները, որոնք ներառում են առաջին հերթին ձայնավորները (նաև՝ ձայնորդները) և բաղաձայնները, այնուհետև շատ քիչ դեպքերում՝ մնացածները:

Միլերենի հնչյունական համակարգն այժմ է ընկնում՝ ա) պարզ և ռնգային ձայնավորների հակադրությամբ, որն ունի առավել ցայտուն դրսևորում, քան խեթալուվական մյուս լեզուներում (բացառությամբ, թերևս, լիկերենի), բ) պայթական բաղաձայններն առանձնանում են երկաստիճան հակադրությամբ՝ ի տարբերություն նախամիլերենի, որի համար ենթադրվում է նաև շնչեղների գոյություն, գ) ներկայացնում է ավելի մասնավոր դեպքեր (հետնալեզվային քմային ձայնեղ բաղաձայնի փոխարինում շփականով, քմային շփականի արտահայտում հետնաքմայինով և այլն. տե՛ս ստորև):

1) Ձայնավորները միլերենում, ինչպես ընդհանուր լիկերենում, երկու կարգի են, «մաքուր» (ռնգայնացած)՝ *a, u, e, i*, և «ոչ-մաքուր» (ռնգայնացած)՝ *ã, ù, ê, î*, որոնք ներկայացնում են *a/ã, u/ù, e/ê, i/î* հակադրություն: Իսկ հայերենում դրանք հանդես են գալիս պարզ *a* (*o*), *e* (*e*), *i* (*i*), *u* (*o*) և բարդ՝ երկբարբառակերպ է [**tj* (*ē*)]/*(*eɣ*) ?] [*<* հե. **eɣ, *aɣ/*oɣ*] և մենաբարբառացած (ձայնավոր դարձած) ու [*<*n+l* (**o+u*) // *l* (*u/ɣ*)?] [*<* հե. **ũ/*ū, *ō, *ō/ō, *op-*] տեսքով²:

Հայերենի հետ կարելի է դիտարկել ձայնավորների հետևյալ կարգի ծագումնային զուգադիպումները.

ա) միլ. *a* ~ հայ. *u* (*u/ē*?). հմմտ. խեթ.-լուվ. *a* (*<* հե. **ō, *a*): Օրինակ՝

միլ. *pad-r* «դնել, կարգել, կանգնեցնել» ~ հայ. *սոս-ն*, հետ-ք, ետ-եւ, յ-ետ-ոյ. հմմտ. խեթ.-լուվ. *pad a* «ոտք», *pedan* «տեղ», հուն. *πέδον* «գետին», լատ. *pedes*, (*սեռ. հոլ.*) *pedis* «ոտք», այլն խեթ. *pata* «ոտք», հուն. *πούς, ποδός* «ոտք» և այլն (*<* հե. **pōd-* կամ **p^[h]et' -// *p^[h]ot'* - [*Бакун, 1980, с. 12; Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 43, 57, 154* և այլն]):

Միլ. *da-* «տալ» ~ հայ. *տա-լ* «նույնը». հմմտ. խեթ. *d-* «վերցնել», լիդ. *d-* «տալ», այլն հինդկ. *dādāmi* «տալիս եմ», ավեստ *dadāiti* «տալիս է», հայրսկ. *dadātuv* «(նա պիտի)

93; И. Фридрих. Краткая грамматика хеттского языка. М., 1952; Н. Kronasser. Vergleichende Laut-und Formenlehre des Hethitidischen. Heidelberg, 1956; E. Laroche. Comparaison du Louvite et du Lycien. – “Bulletin de la Sociéité linguistique de Paris”, 1958, t. 53, fasc. 1, pp.159–197, 1960, t.55, fasc. 1, pp. 155–185, 1968, t. 62, fasc. 1, pp. 46–66); I dem. Dictionnaire de la langue louvite (“Bulletin de la Sociéité de linguistique de Paris”, Paris, 1959); Neumann. Beiträge zum Lykischen. – “Die Sprache” (Zeitschrift für Sprachwissenschaft, 1974, Bd. XX, p. 109–114); J. Puhvel. Hittite Etymological Dictionary, vol. 1–2. Berlin–New York–Amsterdam, 1984; J. Tischler. Hethitisches Etymologisches Glossar, mit Beiträgen von G. Neumann und E. Neu, Teil 1, 1983, Lieferung 1–4 (A–K), p. 1–455; 1990, Lieferung 5–6 (L–M), p. 1–243; Teil II, 1991, Lieferung 7 (N), p. 245–355; Teil III, 1991, Lieferung 8 (T, D/1), p. 1–170; 1993, Lieferung 9 (T, D/2), p. 171–328. Innsbruck.

² Հմմտ. է. Բ. Աղաջան. Գրաբարի քերականություն, հ. 1 (Մինիսթրնիա. գիրք Ա, Հնչյունաբանություն), Երևան, 1964, էջ 92–96, 134–140, Զ. Գ. Կումանյան. Структура индоевропейских имен в армянском языке (Опыт реконструкции). М., 1978,

с. 40–43.

տա», հուն. δίδομι «տալիս էմ, լատ. dō «տալիս էմ», պրուս. dāst «տալիս է», հայկ. damī «տալիս էմ», լիտվ. dūomi «տալիս էմ» (< հե. *dō-, կամ *t'oH- «տալ») [Баюн, 1980, с. 12; Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 41, 50, 753]:

Միլ. alb- «սպիտակ, լուսավոր», «մաքուր» ~ հայ. աղ(ա)լ-նի (բրբռ. եղու-նիկ). հմմտ. խեթ. alpa - «ամպ», հուն. ἄλφος «սպիտակ փառ (աչքի վրա և այլն)», լատ. albus «սպիտակ», հրգերմ. albiz «կարապ», հայկ. lebed (< հե. *albo- «սպիտակ») [հմմտ. Kronas ser, 1956, p. 37; Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 65, 783 և այլն]:

բ) Միլ. a ~ հայ. է(*է)/ա. հմմտ. խեթ. a (< հե. *eH-): Օրինակ՝

միլ. ta- «դնել. դասավորել», տարբ.՝ ddi-) ~ հայ. դի(ն)-եմ, դի-դար [բրբռ.՝ դարդար (*դար-դար) «երեխան քնեցնելիս մոր հորդորը»]. հմմտ. խեթ. dai-/tai- (< հե. *dheH-) [Баюн, 1980, с. 13]:

գ) Միլ. a (լիկ. U e) ~ հայ. է/ե . հմմտ. խեթ. e, լուվ. a³: Օրինակ՝

միլ. asxxa «արյուն» ~ հայ. (բրբռ.) էշխ (*էշխ)/(h)էշխ «եռանդ, տոկուն լինելը», նաև հայ. (բրբռ.) հեշար «արթուն, զգուն(?)». հմմտ. խեթ. eshar, լուվ. ashar [< հե. *(H)e-shr] (տե՛ս նաև ստորև):

միլ. aba (նաև ebe-) «սա, այս» ~ հայ. (h)ապա, (բրբռ.) ըբբ «(ապա) ուրեմն, դե՛, այդ դեպքում». հմմտ. խեթ. apa, լիդ. (դերանվան հիմք) ebà (< հե. *e-bho-):

դ) Միլ. a [նախամիլերեն ձայնավորական խմբի մեջ՝ թույլ w կամ j ունեցող՝ uwa կամ aja հնչյուններից առաջ եկած, որ ստացվում է բառաստեղման (հնչաստեղման՝ հապլոլոգիայի) հետևանքով] ~ հայ. ա: Օրինակ՝

միլ. mawa- «ուժեղացնել, ամրացնել» (< *muwa-wa-) ~ հայ. ա-մու-ր (ամրոց) (?) (< հե. *moi-ro?). որն, ի դեպ, նույն ածանցն ունի, ինչ լիկ. prñnawa-»կառուցել» (< parna «տուն». հմմտ. հուն. Παρνῶσ(σ)ος «տուն. աստվածների բնակատեղի, Պարոնաս»)՝.

միլ. ma-dra «հասուն՝ բարգավաճ լինելը» (< *maja-tar) ~ հայ. մած(նում)/մեծ (անալ) (?). հմմտ. խեթ. mekki- «մեծաթիվ», թոխ. U māk, B māka «մեծաթիվ», հհհհ. mahi- «մեծ», mahānt- «մեծ», ա-վեստ. mazant- «մեծ», հուն. μέγας «մեծ», լատ. magnus «մեծ» և այլն (< հե. *mek'H-) [հմմտ. Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 782]:

ե) Միլ. e ~ հայ. ի/ը. հմմտ. խեթ. -լուվ. *ē (խեթ. e, i, լիդ. i) (< հե. *ē): Օրինակ՝

միլ. lebi «հարձակում» ~ հայ. (բրբռ.) լպր/ռիկ, լպր/ռոտել «վրա տվող, անկարգ» (՝). հմմտ. խեթ. lip(p)ai- «վնաս տալ՝ հասցնել, վնասել», լիդ. λιφ/bi- (< հե. *lebh- «բռնել, ճանկել, ազահորեն վերցնել»).

³ Գտնում են, որ որոշ բառերում (որը հարավարևելյան բարբառային հատկանիշ կարող է լինել) այս դեպքում a-ին համապատասխան է խեթ. e (կամ a), լուվ. a, լիդ. e (< հե. *e). Տե՛ս Լ. Ս. Баюн. Позднеанатолийские языки как источник по хетто-лувийской дописьменной истории, с. 13.

⁴ Լատ Լ. Բայունի՝ w, j բաղադրիչ ունեցող բաղաձայնական խմբերի նման դրվածքը բնորոշ է ոչ միայն լիկիական տարածքին (արեալին), այլև ողջ հնդեվրոպական լեզուներին (տե՛ս նույն տեղում, էջ 13, ծանոթ. 14):

միլ. *wed* «ջուր» (?) ~ հայ. գետ «ջուր». *հմմտ. խեթ. wat, we/it-, լուվ. wid-* (< հե.* *uēd-*, կամ **uet'- /ut'-*) [տե՛ս Բաюн, 1980, с. 13; Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 273, 671, 942]:

զ) Միլ. *e* ~ հայ. ե/ի . խեթ.-լուվ. լեզուներում՝ բացի լիդերենից, դարձել է *a* (լիդ. ` *i, e*), ընդ որում միլերենում այն նույնպես հերթագայվում է *i* -ի հետ (< հե. *ē): Օրինակ՝

միլ. *wese-/wisi-* ~ հայ. վես, վեսմ (հրան. փոխառություն?) /սեգ (<*գես-. արմատի շրջում՝). *հմմտ. խեթ. assu-* «լավ, բարի», լուվ. *wasu-*, լիդ. *viš(š)i-* [< հե. *(*u*)*es-* «նույնը»]:

է) Միլ. *e*-ն որոշ դեպքերում ներկայանում է իբրև վանկային ձայնորդների զարգացման արդյունք՝ *aC-* («անորոշ ձայնորդ+բաղաձայն»), «H- («անորոշ ձայնորդ+լարինգալ») հաջորդականություն»։ Օրինակ՝

միլ. *erei* «դրսից, արտաքուստ» (< *ɛhei) ~ հայ. (բրբռ.) արիս «սահման, եզր» (?). *հմմտ. խեթ. a/irha-* (< հե. **ɛH-*): Հմմտ. նաև խեթ. *erha-//arha-* «սահման. եզր. մարզ», *araha* «շուրջ. դուրս. գծից այն կողմ», *arahaena* «սահմանից այն կողմ՝ շրջակայքում (ապրող)», լատ. *ōra* «սահման. եզր», լատվ. *āra* «սահման. կողմ. եզր», լիտվ. *oras* «օդ. եղանակ» և այլ ն (< հե. **e/orH-*) [տե՛ս Բաюн, 1980, с. 13; հմմտ. Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 206, 743]:

միլ. *elru-* «խոսել, ասել. պատմել» ~ հայ. (բրբռ.) լեր «ձևեր անել, խաբխրել. թյուրիմացության մեջ գցել» [հմմտ. ասացվածք՝ քու լեբեր, իմ ջեբեր «քո ասածները ես լավ էլ գիտեմ՝ հասկանում եմ՝ կռահում եմ» (Մուշ, Ալաշկերտ, իմա՛ ջեբ «գրպան»], այլև հայ. (բրբռ.) լաբառոշ «մեծաբերան»(?). *հմմտ. հուն. λαπίζω* «պարծենալ. գրուխը գովել», հինդկ. *lap-* «շատախոսել, զրարանել. պարծենալ» (<*հե. *lp-*):

ը) Միլ. *u* ~ հայ. ու/ն. *հմմտ. խեթ.-լուվ. *u* [< հե.*o (անշեշտ). հե. *o (շեշտված) > խեթ.-լուվ. *a, միլ. *a*]: Օրինակ՝

միլ. *wrttu(wa)-* «հսկա, մեծ. բարձր» ~ հայ. ուրջու «խորթ գավակ», որոշ «գառն(ուկ)», այլև որթ (?), որդ-ի (?), հ-որթ(?) «(բուն՝ նախնական իմաստով) աճ, շարունակություն. վերելք», (բրբռ.) որոճ-իկ «(խխունջի) պատյան՝ թումբ (հիշեցնե՛ն դ) (?)». *հմմտ. լուվ. urat-* [< հե. **or(r)dh/d* «բարձր. աճել, աճ տալ»], թոխ. *oroc-* «բարձր» [տես Pokorny, 1959, p. 339], այլև

⁵ Հմմտ. Գ. Բ. Ջախոնիկյան. Հայոց լեզվի պատմություն, Նախագրային ժամանակաշրջան, Երևան, 1987, էջ 114, 207, ն ու յ ն ի՝ Հայերեն ստուգաբանական բառարան, Երևան, 2010, էջ 156:

⁶ Միաժամանակ գտնում են, որ չի բացատրվում նմանատիպ բացատրություն լուվերենի դեպքում. լուվ. *a* սովորական *e*-ի փոխարեն, բայերից՝ *elh-* «լվանալ, մաքրել» (< հե. *Պh-*), այլև լուվ. *lahuni-*, խեթ. *lahuwai-* «լվանալ» (հմմտ. հայ. լու-անամ «նույնը», էթե ոչ նաև լոզ/դ-անամ «լողանալ, մաքրվել» (< հե. **loh-*), անուններից՝ լուվ. *erhu-wa*, որին առնչակից է խեթ.-լուվ. **arh-/ʔh-* «սահման անցկացնել. սահման, եզր» [հմմտ. հայ. արխ «սահման, եզր» (տե՛ս վերը)] (< հե. **e/orH-*): Տե՛ս Լ. Ս. Բաюн. Указ. раб., с. 13, прим. 19. Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. В. С. Иванов. Индоевропейский язык и индоевропейцы: реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. Тбилиси, I-II, 1984, с. 743.

լատ. *ariēs* (*սեռ. հնլ. arietis*) «ոչխար», պրուս. *eristian* «գառն(ուկ)», հռուս. яръка «ոչխար. մաքրի», արք «գառն(ուկ)», լիտ. *ras* «գառն(ուկ)» և այլն [հմմտ. *Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 584*]:

թ) Միլ. *u* ~ հայ. *ւ* (վ) (< հե. *u, նաև *u ունեցող երկրարբառներ՝ *ou, *eu): Օրինակ՝

միլ. *kuma* «(ծխականորեն) մաքուր» ~ հայ. (բրբռ.) խրվան (*Մուշ, Ալաշկերտ*) «պինդ՝ ամուր, ուժը տեղը», «կենսուրախ, համառ», խվան (*Հավալ*) (*Կարին, Նոր Նախիջևան*) «խանդոտ, բուռն սեր տածող, խորշող»⁷. հմմտ. հինդկ. *komala* «նուրբ, փափուկ», *kum.ra* «երեխա, պատանի» (< հե. **k^[h]uent^[h]o-//suent^[h]o-*) (?) [հմմտ. *Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 801–802*]:

ժ) Միլ. *u* (*wa, uwa* հնչասեղման հետևանքով) ~ հայ. *ւ*, վ (< հե. *u): Օրինակ՝

միլ. *uba* «ցուլ» ~ հայ. կով, ցուլ (< *gu-լ). հմմտ. լիլ. *Uwawa* «նույնը» (< հե. **k^o(o)u-* ?).

միլ. *mutala* «ամուր. ուժեղ, պինդ» ~ հայ. մոյթ «նեցուկ, հենարան, ցից» (?). հմմտ. խեթ. *muwattalli* «ամուր, ուժեղ» (< հե. **me(i)u-thi-* «ամրացնել, ցից, սյուն» ?) [հմմտ. *Ջահուկյան, 1987, էջ 137, 180, 206, 240* և այլն, այլն՝ 2010, էջ 533–534^թ].

միլ. *zusi* «լույս», «լույսի աստված» ~ հայ. տիւ (*հնչ.՝ *տիու*) «օր, ցերեկ» (տու-նջեան «ցերեկվա, ցերեկային» և այլն). հմմտ. խեթ. *šiuatt-* «օր», լատ. *dies* «օր», հիբլ. *die* «օր», հինդկ. *dīvā* «օրվա մեջ՝ ընթացքում» և այլն (< հե. **t'iy-*) [հմմտ. *Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 475, 793^թ*]:

ժա) Միլ. *i* ~ հայ. ի/(ո). հմմտ. խեթ. *-լուվ. *i* (< հե. *i): Օրինակ՝

միլ. *ziw-* «աստված» ~ հայ. տիւ-//տու- (*հնչմամբ՝ *տիու/*տու*) «լույս, ցերեկ». հմմտ. խեթ. *-լուվ. d'iw-* (< հե. **diu-*, նոր նշանակմամբ՝ **t'iy-* «օր, ցերեկ») [հմմտ. *Pokorny, 1959, p. 219; Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 791; Иванов, 2007, с. 282–290*].

միլ. *kiki* «պատժել, դատապարտել» ~ հայ. ծեծ «ծեծ, զան. ծեծել» (?). հմմտ. խեթ. *ki-nu-* «(ուժով՝ կոտրելով) բանալ» (< հե. **ḫiḫi-* «խոր բացվել. բաց լինել») [տե՛ս *Pokorny, 1959, p. 419; Баян, 1980, с. 14. հմմտ. Ջահուկյան, 1987, էջ 125, այլն՝ 2010, էջ 361*]:

ժբ) Միլ. *i* ~ հայ. ի// (*ե?) (< հե. *e): Օրինակ՝

⁷ Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, հ. Բ, Երևան, 2002, էջ 390:

⁸ *Խեթ. ձևերի համար տե՛ս An Etymological Dictionary of the Hittite Inherited Lexicon*, pp. 681–682. Հմմտ. Գ. Բ. Ջահուկյան և հնդեվրոպական հին լեզուները, Երևան, 1972, էջ 61:

⁹ Հմմտ. Վ. Գ. Համբարձումյան. Հայերեն աստուած բառի ծագումն ու տիպաբանությունը, Երևան, 2002, ն ու յ ն ի՝ Հ.-Ե. արմատի տարբերակայնությունը և հայերեն աստուած բառի ծագումն ու տիպաբանությունը.– ՊԲՀ, 2003, -3, էջ 242–260, ն ու յ ն ի՝ Ակնարկներ հայոց լեզվի համեմատական բառագիտության (Համեմատական-տիպաբանական տարբերակայնություն), 2, Երևան, 2007, էջ 32–37:

միլ. ni «նչ, չ» ~ հայ. մի «նչ, չ». հմմտ. լուվ. ni-s (< հե. *nē).

միլ. kride «հավատ(ք)» ~ հայ. սիրտ (անել՝ դնել) «հավատ(այ)». հմմտ. խեթ. ki-ir «սիրտ», հուն. κίρ «սիրտ», կելտ. cretim «հավատում եմ» (< հե. *k^[h]er-t'-) [հմմտ. Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 100, 800]:

ժգ) Միլ. ē ~ հայ. իմ-, են- (ըն-). հմմտ. խեթ. -լուվ. en (< հե. *eN): Օրինակ՝

միլ. mē-mi «բառ, խոսք» ~ հայ. իմ-անամ «հմանալ, հասկանալ, խորհրդածել» (?). հմմտ. խեթ.-լուվ. men-mi, լատ. emō «գնել, ձեռք բերել», հիբր. em «վերցնել, ընդունել», լիտվ. imti «վերցնել» (< հե. *men- «մտածել, ենթադրել») [հմմտ. Pokorny, 1959, p. 726–727; Ջահուկյան, 2010, էջ 285].

միլ. ēntr- «ներքին. ներսի կողմ» ~ հայ. ենթ (ընթ < ընդ ?) «տակը, ներսը. ենթ(ա)-, ստոր(ա)-». հմմտ. հուն. ἔντρο «ընդերք, փորոտիք», սլավ. вѣн-отръ «դեպի ներս, մեջը» (< հե. *entz-).

միլ. ēmu ~ հայ. եմ «ես (բայ. 1-ին դ.՝ եմ)». հմմտ. խեթ. amruk- «իմ, ինձ», լուվ. amu- (նույնը), լիթ. amu (նույնը) [< հե. *em(e)] [Pokorny, 1959, p. 702; Бацин, 1980, яс.я1 4.яз.я.м. Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 286, 383]:

ժդ) Միլ. ā ~ հայ. (ըն-) (ան-, ամ-?) . հմմտ. խեթ.-լուվ. *an (< հե. *oN): Օրինակ՝

միլ. -ātu ~ հայ. (ըն) (ըն-կեր, ըն-թամ. ան-ձեռոցիկ, ամ-բողջ, արհ-ամ-արհ-եմ և այլն). հմմտ. խեթ.-լուվ. *-an-tu (< հե. *-on-tu-):

ժե) Միլ. ū ~ հայ. -(ըն) (վերջնահանգ -ն ?). հմմտ. խեթ.-լուվ. *un (< հե. *uN//*oN): Օրինակ՝

միլ. -ū (եզ. թ. հայց. հոլ.) ~ հայ. -ն (գոյ. վերջնահանգ -ն՝ գեղմն, ոսն և այլն, որը հավանաբար եղել է եզ. թ. հայց. հոլ. վերջ.). հմմտ. խեթ.-լուվ. *-an (< հե. *om) [Հմմտ. Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 360]:

ժզ) Միլ. Ī ~ հայ. -(ի)ն (վերջնահանգ -ն ?). հմմտ. խեթ.-լուվ. *in (< հե. *iN): Օրինակ՝

միլ. -Ī (եզ. թ. հայց. հոլ.) ~ հայ. -(ի)ն (եզ. թ. տր. հոլ. -ին՝ հարսին, մատին, ոտին և այլն, անցած երբեմնի հայց. հոլովից). հմմտ. խեթ.-լուվ. *-in (< հե. *im):

2) Չայնորդները միլերենում, ընդհանուր առմամբ՝ լիկերենում, շատ չեն՝ m, n, l, r, որոնք կարող են հանդես գալ վանկակազմական/ոչ-վանկակազմական գործառոյթով: Սրանց վերաբերյալ առայժմ հնարավոր է միայն մեկ-երկու զուգադիպում նշել: Տվյալ դեպքում ամենավստահելի փաստը, թերևս, հայ. մ ձայնորդի հետ միլ. m-ի զուգադիպումն է:

Միլ. m ~ հայ. մ. հմմտ. խեթ.-լուվ. m (< հե. *m): Օրինակ՝

միլ. māmre «մեռածներին, մեռած մարդկանց» ~ հայ. մեռանիմ «մեռնել». հմմտ. խեթ. mer- «կորսվել» (< հե. *mer-/*mor-) [տե՛ս Pokorny, 1959, p. 735]:

3) Պայթական բաղաձայնները միլերենում ներկայացնում են երկաստիճան (շնչեղա-գուրկ)համակարգ՝ b/p, d/t , - /k (հետնալեզվային ձայնեղի բացակայությամբ), այսինքն՝

չունի հայերենին բնորոշ շնչեղ խուլեր՝ *ph, th, kh* (հմմտ. *հայ. փ, թ, ք*):

Այս դեպքում կարելի է դիտարկել հետևյալ կարգի ծագումնային զուգադիպումները.

ա) միլ. *p* ~ *հայ. ք* (զրո) . հմմտ. խեթ.-լուվ. *p (խեթ. *p*, լիդ. *f*) (<հե. *p): Օրինակ՝

միլ. *pre-te* «քեց, վանեց, խփեց» ~ *հայ. հար(կ)-անել, պր(ծ)-նուլ* (?). որոտ(ամ) «որոտայ. ամպ-րոպել» (?). հմմտ. խեթ. *parh-* «քշել, վանել», հինդկ. *pūrta*, *pūrti* «հատուցում. մաս. բաժին», լիտվ. *periù*, *pešyti* «խփել, հարվածել», սլավ. *prъgati* «նույնը» (< հե. **per-*, ալլև **p^[h]er*- «խփել») [Pokorny, 1959, p. 818–819. Հմմտ. Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 200]¹⁰:

բ) Միլ. *p* ~ *հայ. ք* (< հե. **b^[h]*- «խփել»): Օրինակ՝

միլ. *ar+pa* «ձող» ~ *հայ. բիր* «մահակ. (հաստ) գավազան» (բրիչ, բր(չ)եմ «փորել»), այլև բահ (< քար-հ) «փորելու գործիք». հմմտ. խեթ. ^(GİS)*arimpa-* «ծիսական առարկա (փայտյա)», հինդկ. *rambhā* «նեցուկ, ձող, անթացուպ» (< հե. **b^[h]er-*), էթե ենթադրելի է խեթալուվականում (նաև հնդկականում) արմատի կազմիչ տարրերի ոչ ստանդարտ դրափոխություն (?) [հմմտ. Աճառյան, 1971, էջ 392–393, 452, Ջահուկյան, 1987, 72, 116, 212 և այլն, Kronasser, 1956, p. 39; Баюн, 1980, с. 16; Tischler, 1983, p. 57; Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 707, 884 և այլն]¹¹.

միլ. *pru-wa* «բարձր, մեծ» ~ *հայ. բարձ-ր* «բարձր, մեծ» (եզ. սեռ. հոլ. բարձու), -բերձ (երկնա)-բերձ «մինչև երկինք բարձրացած». հմմտ. խեթ. *parku-* «բարձր», սվեա. *börzi-* «բարձր», հինդկ. *bṛhánt-* «բարձր», թռի. Ա/Բ *pärk-* «բարձրանալ», հրգերմ. *berg* «սար» և այլն (< հե. **b^[h]er*-^[h]-) [Հմմտ. Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 174, 217 և այլն]:

գ) Միլ. *b* ~ *հայ. ւ*. հմմտ. խեթ.-լուվ. *bh (սեպագիր՝ *p*) (< հե. *bh): Օրինակ՝

միլ. *alb* «սպիտակ», «պայծառ», «մաքուր» ~ *հայ. ալաունք* (*ալ(ա)ւ-ունք), այլև ալա-սունք) «աստղաբույլ, բազմաստեղք», աղաւնի «աղավնի (թռչունը)». հմմտ. խեթ. *alpa-* «ամպ», հուն. ἀλφός «սպիտակ փառ (աչքի վրա և այլն)», լատ. *albus* «սպիտակ», ումբր. *alfu* «սպիտակ», «սպիտակ (զգեստ)», հրգերմ. *albiz* «կարապ», հսլավ. *lebedi* «կարապ», ռուս. Лебедья «նույնը» (< հե. **alb^[h]o-* «սպիտակ», «պայծառ») [Pokorny, 1959, p. 83;

¹⁰ Հայ. *հար(կ)-անել, պր(ծ)-նուլ* ձևերում կ, ծ բաղադրիչների համար նկատենք, որ հե. **per-* կամ **p^[h]er*- արմատը կարող է լրացվել հետնալեզվային խուլ (*k) կամ ձայնեղ (*g) բաղադրիչով (աճականով), ընդ որում՝ ձայնարձի տարրեր աստիճանով, այն է՝ **p^[h]er-g[h]*- , **p^[h]er-k[h]*- և այլն. հմմտ. լիտ. *peršu* «(ձեռքը) խնդրել, (աղջիկ) ուզել», լատ. *poscō* «պահանջել, խնդրել, հարցնել» (տե՛ս Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов. Նշվ. աշխ., էջ 176, 240, J. Pokorny. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, Bd. 1–2. Bern und München, 1959, pp. 819–822. Հմմտ. А. С. Баюн. Նշվ. աշխ., էջ 15, ծանոթ. 30):

¹¹ Հմմտ. C. Watkins. The American Heritage Dictionary of Indo-European Roots. Boston, 1985, p. 7.

Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 783; Баян, 1990, с. 14; Ջահուկյան, 2010, էջ 25, 35¹²:

դ) Միլ. *b* ~ *hայ*. *ւ*. *հմմտ. խեթ.-լուվ. ք* (< *հե. *ք*): Օրինակ՝

միլ. *alba-* «կախարդել, թոփել, դուրսել», «աղաչել, աղերսել, պաղատել» ~ *հայ. աղարթ(ք)* (< աղաչել). *հմմտ. խեթ. alanza-* «կախարդում, կախարդելը», *alza-nz-atar* «կախարդություն, մոգություն», *լուվ. alwa* (*հմմտ. հուն. ἄλω* «հատաչել, տնքալ», «դեսուդեն ընկնել, շուռումուռ գալ» (< *հե. *alu-/*aleu-*) [Pokorny, 1959, p. 27–28; Баян, 1980, с. 16; Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 808].

միլ. *zbali* «աստվածային» ~ *հայ տիւ «օր, ցերեկ. լույս» (հմմտ. դի-ք «աստվածներ»)*. *հմմտ. խեթ. šiwalli* (< *šiua-* «աստված») (< *հե. *t'icü-*): [Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 791, 860; Համբարձումյան, 2007, էջ 32–37 և այլն]:

ե) Միլ. *t* ~ *հայ. տ. հմմտ. խեթ.-լուվ. *t* (< *հե. *t'*): Օրինակ՝

միլ. *tube-* «պատժել» ~ *հայ. (բրբռ.) տրփել «գետնով տալ. գետնին զցել»¹³. խեթ.-լուվ. *turai-* «խփել», *հուն. τῦπτω «խփել», «կտրել, հատել. կոտորել», հինդկ. tópati «խփել»* (< *հե. *teup-/tup-*)¹⁴:

զ) Միլ. *d* ~ *հայ. տ. հմմտ. խեթ.-լուվ. *d* (< *հե. *d*): Օրինակ՝

միլ. *da-* «տալ» ~ *հայ. տալ «նույնը»*. *հմմտ. խեթ.-լուվ. *d'a-* «տալ», «վերցնել» (< *հե. *dō*):

է) Հնարավոր է նաև՝ միլ. *d* ~ *հայ. դ, յ. հմմտ. խեթ.-լուվ. *dh* (< *հե. *dh*): Օրինակ՝

միլ. (*d*)*di-* «դնել», «տեղը դնել. տեղավորել, պատկեցնել» ~ *հայ. դնել (*դի-ն-ել)*. *հմմտ. հինդկ. dhāman-* «(սուրբ) դրվածք. սովորույթ» *հուն. (հուվ.) ἄνα-θημα «ծես. կարգ», Գեմիս «օրենք. վճիռ», հանգլ. dōm «վճիռ» և այլն* (< *հե. *d^he-H-*) [Pokorny, 1959, p. 235–2397; Баян, 1980, с. 16; Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 810].

միլ. *d* (միջձայնավորային) ~ *հայ. յ [ներկ. ժամ. եզ. 3-րդ դ.՝ բերել (*բերեյ)]*. *հմմտ. միլ. -di, mil. խեթ.-լուվ. *-ti* (< *հե. *-ti*):

¹² Այս առումով Գ. Ջահուկյանը նշում է հետևյալը. «Սպիտակի անվանումները կապված են գերագանցապես փայլելու գաղափարի հետ, և այդ գաղափարի հնդեվրոպական առատ արտահայտման պայմաններում դժվար է ասել, թե հայերենը ո՞ր տարբերակը կարող էր ընտրած լինել. հավանական են, օրինակ, *աղբ կամ *աղալ (*albho- կամ *alau- «սպիտակ»). այստեղից են աղանի, թերևս նաև ալա(ւ)տունք «համաստեղություն» (Գ. Բ. Ջ ա հ ու կ յ ա ն. Հայոց լեզվի պատմություն, էջ 270): Բացի այդ՝ միլ. (լիկ.) *alb-* բառը, իբրև *ubē* (< *uba. լիկ. *wawa* «ցուլ») ձևի հետ՝ *albm ubē* կապակցություն, նշանակում է «կենդանի, որ զոհաբերվում է տասներկու աստվածներին» (*հմմտ. հայ. առասպելներում սպիտակ ցուլերի կամ արջառների զոհաբերման երևույթը*), որն այլ բան չէ, քան էթնամշակութային զուգադիպում):

¹³ Հայ. (բրբռ.) տրփել «գետնով տալ. գետնին զցել» բառի արմատը բաղարկվել (կոնտամինացվել) է տալի «գետին» (տալիել, տալիան, տալիարակ և այլն) արմատի հետ:

¹⁴ Կան այս գուգաբանությանը հակառակ օրինակներ, երբ միլ. *t*-ին համապատասխանում է խեթ.-լուվ. *d* (< *հե. *dh*) . *հմմտ. միլ. ta-* «դնել, գետեղել», խեթ. *dai-* «դնել». *հմմտ. հայ. տա-մ* «տալ, հանձնել» (< *հե. *dhe-H-*). *տե՛ն* Մ. С. Б а ю н. Позднеанатолийские языки, с. 16.

ը) Հետնալեզվային պայթյալաններից առայժմ քիչ թվով գուցահեռ կարելի է մատնանշել, մանավանդ որ միլերենում դրանք ներկայացնում են ոչ լիարժեք շարք:

միլ. *k* ~ հայ. *p*. հմմտ. խեթ.(-լուվ.) *k^h* (< *հե*. **k^h*): Օրինակ՝

միլ. *ker-*, *kirada* «մաս, բաժին, ~ հայ. քեր(թ)ել «մասնատել, բաժանել» [նան քեր(ծ)ել, քոր-ել, (բրբռ.) խոռ «կիսատ. պակաս. ծայրը թոցրած»(?)]. հմմտ. խեթ.-լուվ. *k^her-* (նան *kur-*) «կտրել, կտրատել. մասնատել, անջատել, (<հե. **k^her-*) [հմմտ. Баян, 1980, с. 17; Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 200, 706].

միլ. *k* ~ հայ. *ճ*. հմմտ. խեթ. *k* (լուվ., լիկ. *ϕ* ?) (<հե. *k^h*): Օրինակ՝

միլ. *kiki* «պատժել, դատապարտել» ~ հայ. ճնշել [ճ(ի)-ն-շ-ել ?] «ճգմել, սեղմել». հմմտ. խեթ. *ki-nu-* («ուժով՝ կոտրելով» բանալ) [<հե. *k^hei-(nā)* «վճար(ում), հատուցում, վրեժ(խնդրություն)»] [հմմտ. Баян, 1980, с. 17; Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 809–810]¹⁵:

4) Շփականները բուն իմաստով մի քանիսն են՝ *w* (/-, *s/z*, *x* (գրությամբ՝ *q*)/*γ*, որոնք հայերենի հետ ի հայտ են բերում ոչ այնքան տարածված ծագումնալի գուցադիպումներ: Առայժմ հնարավոր է նշել նման կարգի որոշ դեպքեր:

ա) Միլ. *w* ~ հայ. *բ*, *ց* (կ). հմմտ. խեթ.-լուվ. *w (< հե. **g^h*): Օրինակ՝

միլ. *-we* (բառ-մասնիկ) ~ հայ. բա- [բա-մ (բրբռ.՝ ըբբ «որ ասու մ եմ»), թերևս, նաև բա-ռ (բառ-բառ-ել > բար-բառել) (?). հմմտ. խեթ. *-ua(r)* «որպես թե, իբր(և) թե», *uēriā* «կանչել», լուվ. -իա «ձայնել», պալ. *uer-* «կանչել, (< հե. **uer-* «խոսել. բարբառել», «կանչել. ձայն տալ»). հմմտ. նաև հուն. εἶρο [Ἔϊρο (< *uer-ia)] «ասում եմ. կանչում եմ, ձայն եմ տալիս», լատ. *uerbum* «բառ. խոսք», գոթ. *waurd* «բառ», գերմ. *Wort* «բառ», անգլ. *word* «բառ», ռուս. *дeя(дeет)яx* «ասում է, խոսում է» [հմմտ. Баян, 1980, с. 17, Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 216, 231, 361, 367].

միլ. *wawa* «ցուլ» ~ հայ. ցուլ (հնչ.՝ *ցու-լ) «ցուլ»(?), կով «կով». հմմտ. խեթ. *huwarsa* «ցողել. շաղ տալ. արսկել», *warsa* «կաթիլ» [< հե. **k^h°(o)u-*] (տես վերը՝ ձայնավորների վերաբերյալ ժա կետը) [հմմտ. Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 191, 755, 868 և այլն]¹⁶:

¹⁵ *Ըստ Բայունի՝ խեթ. ki-un- < հե. * ց^hei- «խոր բացվել՝ բաց լինել, դատարկվել», որ իմաստի առումով քիչ հավանական է (նույն տեղում): Ըստ Ջահուկյանի՝ հայ. ճնշել < հե. **gen-* (որ երբեմն նշվում է հարցականով). Գ. Բ. Ջահուկյան. նշվ. աշխ., էջ 125, 213, 589, ն ու յ ն ի՝ Հայերեն ստուգաբանական բառարան, էջ 495:*

¹⁶ *Ընդ որում՝ միլերենում և խեթերենում քմային շնչեղ կամ կոկորդային («լարինգալ») **g^h* + *w* > *w* տարբերակվածությունը համարվում է հավանական: Ըստ այսմ՝ հայ. ցուլ բառը բուն՝ ամենանախնական իմաստով նշանակում է «ցայտեցնող. բեղմնավորող» (հմմտ. խեթ. *huwarsa* «ցողել. շաղ տալ. արսկել», *warsa* «կաթիլ. շիթ»): Միաժամանակ ենթադրվում է, որ հե. **k^h* ~ միլ. *w* անցումը տեղի է ունեցել յ *w* միջին օղակով. հմմտ. հայ. գինի ~ քարթվ. **γwino-* (վրաց. *γwino*) «գինի» (< հե. **uoino-*). տե՛ս Լ. Ս. Баян. Նշվ. աշխ., 1980, էջ 17, Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов. Նշվ. աշխ., էջ 647–655]: Մյուս կողմից, եթե ընդունում ենք միլ. *w* ~ հայ. ց/կ գուցադիպումը, և ըստ այդմ՝ հայ. ցու-լ /կով տարբերակայնությունը, ապա վերջիններիս հետ նույնպիսի հարաբերության մեջ է նաև հայ. բուլ(ա) [սակելի ուշ՝ բուլ(ա)] բառը (բ/կ տարբերակայնության համար հմմտ. հուն. β(ο)ς «կյանք» ~ հայ. կեանք «նույնը»), որպիսով, թերևս, կարելի է վերանայել*

- բ) Միլ. *s* ~ հայ. *ø* (գրո) . հմմտ. խեթ.-լուվ. *s (< հե. *s): Օրինակ՝
 միլ. (e)*s*-*tte* «եղավ. (նա) էր» ~ հայ. էր (<*էյր). հմմտ. խեթ.-լուվ. *es*- «լինել» (< հե. *es):
- գ) Միլ. *z* (հնչումով՝ *ts* / *dz*) ~ հայ. *ծ/ձ*. հմմտ. խեթ.-լուվ. *š/t* (< հե. *d. նոր նշանակմամբ՝ *t*): Օրինակ՝
 միլ. *ziwi* «աստված» ~ հայ. տիւ/տու-(ած) (հնչ.՝ *տիու/*տոու-ած) «աստված». հմմտ. խեթ. *Šiu*- «(արևի) աստված», լուվ. *tivatt*- «ցերեկվա (լույսի) աստված», *Tiya*- «(արևի) աստված», պալ. *Tiya* «նույնը», լիդ. *↑iv* / *tiv* «աստված» (< հե. **d̥iēu*- նոր նշանակմամբ՝ **t̥iēu*-) [հմմտ. Համբարձումյան, 2002, այլն՝ 2007, էջ 32–37]:
- Քմային շփականների դեպքում ևս առայժմ հնարավոր է բերել միայն սահմանափակ տվյալներով գուգադիպումներ:
- դ) Միլ. *q* ~ հայ. *հ* (բրբռ. խ). հմմտ. խեթ.-լուվ. *H* (առաջին շարքի ձայնավորներից առաջ): Օրինակ՝
 միլ. *qtti*- «սպանել. զոհել» ~ հայ. հատ- «կիսած. հատակտոր» (բրբռ. խատ-նել «շունչը փչել. մեռնել»). հմմտ. խեթ. *hattai*- «խփել, կտրել, կիսել» (< հե. *H₁et-i- «սպանել, զոհարել»՝ *qoh* մատուցել») (հմմտ. Ջահուկյան, 2010, էջ 450).
- միլ. *qidri* «խփել» ~ հայ. խաթար-ել (բրբռ.՝ խաթրել) «տեղաշարժել. խճողել» («վերադասավորել»?). հմմտ. լուվ. *hattari*- «խփել, հարվածել» (< հե. *H₁et-r-)¹⁷:
- ե) Միլ. *x* ~ հայ. *հ* (?). հմմտ. խեթ.-լուվ. *h(a)*- (մեծ մասամբ՝ հետին շարքի *a* և *u* ձայնավորներից առաջ) (< հե. *H): Օրինակ՝
 միլ. *xlu-sa* ~ հայ. հալ-ածել «հեռացնել, վանել, քշել», թերևս նաև հայ- (կրկնական՝ հայ-հոյ-, հայհոյել «կոպել, վիրավորական խոսք ասել») «ծաղրական բացականչություն» (?). հմմտ. խեթ. *halluwai*- «վիճարանել. գժտվել, կոպել, հայհոյել» (< հե. *H₂alu-).
- միլ. *xuma*- (նաև *kuma*-) ~ հայ. (բրբռ.՝ Մուշ, Ալաշկերտ) հումա «չեփված, չլճակված՝ հում (կաթի) սեր». «հում սեր»(?) [< հե. *koum- / *kum- «մաքուր», ավելի նախնականը՝ հե. *seu-/*su- «մզել, ճզմել (հեղուկ). հյուր (քամել), դուրս հանել՝ բերել»]. հմմտ. հինդկ. *sunóti* «մզում է, ճզմում է», ավեստ. *hunaoitī*, այլն հինդկ. *sutá*- «քամած, ճզմելով դուրս բերված», հիբլ. *suth* «հյուր. կաթ», հվգերմ. *sou*, հանգլ. *sēaw* «հյուր». իբրև պաշտամունքային (աստվածային) խմիչք՝ հմմտ. հինդկ. *sóma*-

վերջինիս փոխառություն լինելը. և ըստ այսմ՝ կարելի է ենթադրել, որ այն բնիկ բուլ (բուլ) արմատն է, որը հետագայում բաղադրվել (կոնտամինացվել) է -այ վերջածանցով փոխառյալ *buγa* «ցուլ» բառի հետ [հմմտ. Հ. Աճառյան. Հայերեն արմատական բառարան, հ. 1, Երևան, 1971, էջ 483, Գ. Բ. Ջահուկյան. Հայերեն ստուգաբանական բառարան, էջ 139]:

¹⁷ Գ. Ջահուկյանը, ոչ անկախ նախորդ ուսումնասիրողներից, հայ. խաթարել «քանդել, ավերել, քայքայել» (նաև խաթել «նվազել, թուլանալ»), այլն խացակ (բրբռ. խածուկ) «բժավոր, պտավոր, արատավոր, հիվանդ, տկար», խացակել (նաև հացակել) «ծախսել, սպառել, պակասեցնել» և սրանցից բաղադրված ձևերի համար, իբրև ընդհանուր արմատի խաց-/խաթ-/խած-/հաց տարբերակներ, թեականով (հարցականով) դիտում է ծագած հե. *khath- (*skēth-, *skōth-) արմատից. տե՛ս Գ. Բ. Ջահուկյան. Հայոց լեզվի պատմություն, էջ 149, 215, այլն՝ Հայերեն ստուգաբանական բառարան, էջ 308, 323:

«ստմա (խմիչք)», ավեստ. *haoma-* «հաումա (խմիչք)» [հմմտ. *Pokorny, 1959, p. 912; Баян, 1980, с. 18; Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 653*]¹⁸.

միլ. *qaja* «զոհարան. զոհասեղան» ~ հայ. հա' (հա- ?) «հավանության նշան` բառ», հն', (բրբռ.) խո(ւ) «զարմանքի` հարցման բառ-նշան» (?). հմմտ. հիեր. լուվ. *haiami*, խեթ. *hā-* «հավատալ» (*hāmi* «հավատում եմ»), այլն լատ. *ōmen* «(նախա)նշան. հանդիսություն, ծես» (հե. <*Ho-) [Баян, 1980, с. 18; Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 805]¹⁹:

զ) Միլ. *x(x)* ~ հայ. *ϕ* (զրո). հմմտ. խեթ. *h, րիկ. ք/հ* (<*aH₂-): Օրինակ`

միլ. *mlu-xx-* (<*m_ld-u-aH₂ «աղոթել. երկրպագել») ~ հայ. մաղթեմ (<*m_l-th-?) «աղոթել». հմմտ. խեթ. *mal dai-* «աղոթք անել, մաղթել. երկրպագել աստվածներին` զոհ մատուցելով», լիտվ. *meldžiù* «աղոթում եմ», հւլավ. *moliti* «աղոթել», հռուս. *молить* «աղոթել` զոհաբերմամբ», հրգերմ. *meldōn* «տեղ հասցնել. հայտնել», գերմ. *melden* «տեղեկացնել. հաղորդել», անգլ. *meld* «ծանոթացում» (<*meld^[h]- «աղոթել` զոհաբերմամբ») [Pokorny, 1959, p. 722; Баян, 1980, с. 18; Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 803; Ջահուկյան, 1987, էջ 84, 138, այլն` 2010, էջ 25, 35]²⁰:

II. Բառա(ձևա)կազմական զուգադիպումներ: Մրանք մեծ մասամբ վերաբերում են անվանական և բայական հիմքերի կազմությանը, մասամբ` բառերի կամ արմատների ածանցմանը:

ա) Գոյականական հիմքի -a/-i անցում կամ պահպանում (?) ~ հայ. -ի/-ա (?) : Օրինակ`

միլ. *xaba* «ոչխար», ընդհ. լուվ. *H₂awi- «նույնը» ~ հայ. հովի-ւ (<հե.*Hou-i-) [Баян, 1980, с. 21; Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 159, 577 և այլն].

միլ. *qla-* «սրբավայր. տաճար» ~ հայ. կլայ «բերդ. ամրոց» (հմմտ. Հռոմկլայ). լուվ. *hila* «(տաճարի եկեղեցու) դուռ», այլն հուն. (դոր.) *κλῆίς* «բանալի», լատ. *clavis* «բանալի», *claudō* «փակել, կողպել», հւլավ. *ključī* «բանալի» և այլն //սեմ. *k-l-` «պահել, կասեցնել. բաց չթողնել». ակկադ. *kalū* «պահել, կանգնեցնել, արամ. *kālā*` «խանգարել, խոչընդոտել», արաբ. *kala'a* «պահել, հսկել» և այլն (<*k^[h]laH₂- «փակել, կողպել. բանալի») [Баян, 1980, с. 18; Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 874–875]:

բ) Ուղղական հոլովի ընդհ. խեթ.-լուվ.*- s (<հե.* s) վերջավորության կորուստն անդրադարձնում է ոչ միայն միլերենի, այլև հայերենի վրա. միլերենում բառը վերջանում է ձայնավորով: Օրինակ`

միլ. *ḥni* «մայր» ~ հայ. Հան (ի) «(ծնողի) մայր .տատ» .հմմտ. խեթ. *hanaš*, (տր.-ներգոյ.հոլ.) *hanni* «տատ» [իմա` *Hannaḥanna*-«խեթ. կանացի դիցանուն. հմմտ. հայ. Քանաքարա<*Քանաքանայ (?)],

¹⁸ Չի բացառվում հայերեն բառի` իրանական լեզուներից փոխառություն լինելը:

¹⁹ Հայ. հա' «ահա, ահավասիկ» բառը, սովորաբար դիտվում է իբրև «բանաձայնական բառ». տե՛ս Գ. Բ. Ջահուկյան. նշվ. աշխ., էջ 608, այլն` 2010, էջ 437:

²⁰ Գտնում են, որ հե. *aH₂- բայածանցը տալիս է լուվ. -x(x) [Баян, 1980, с. 18]: Բ դեպ` համեմատությունը միլերենի հետ կարող է վերացնել բառի ծագման վերաբերյալ հարցականը (Գ. Բ. Ջահուկյան. նշվ. աշխ., էջ 138):

լուվ. *anni-s* «մայր», լիկ. *χῆνα* «մայր» (?), հուն. *ανως* «տատ», լատ. *anus* «ծեր կին», հրգերս. *ana* «տատ» և այլն [*< հե. *Hann-(s)?*] [հմմտ. *Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 766*]²¹.

միլ. *xali* «օրհե» ~ հայ. (բրբռ.) հալ «վիճակ» (< «օր») (օրինակ՝ «ի՛նչ հալի ես» - «ի՛նչ օրի ես»). հմմտ. հիեր. լուվ. *hali* «օր. ժամ(անակ)», լուվ. *halli-* «օր» (< հե. ?) [Баян, 1980, с. 21; Tiscler, 1983, p. 129]²²:

զ) Գոյականական և ածականական վերջածանցման հետ կապված զուգադիպումներն առանձնացվում են ըստ համապատասխան ածանցների զուգորդելիության:

Գոյականական (անվանական) զուգադիպումներից են հատկապես հետևյալները.

ա. միլ. *-la* (գործողի անուն ցույց տվող բայանվան կազմիչ) ~ հայ.-(ա)ղ (?) [*< հե.*-l(o)-*]: Օրինակ՝

միլ. *qidrala* «զինվոր, գորական» (< *qidri* «խիբել») ~ հայ. թակաղ (< թակ «փայտ», «մուրճ»), կենցաղ (կեանք «կյանք»), խանդաղ(-ատ), խանդաղ(-անք) «գորով. սեր» [Баян, 1980, с. 21; *Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 394–395*; Ջահուկյան, 1994, էջ 55, այլն՝ 2010, էջ 795]:

բ. Միլ. *-ē(n)i* (բայանվան կամ անուններից ածանցված բառերի կազմիչ) ~ հայ. -են(ի) [*< հե.*-e(n)i*]: Օրինակ՝

միլ. *zrēitōni* «մերժված, հերձվածող. թշնամի» ~ հայ. վայրենի (վայրի) «օտար, այլ տեղացի», թերևս նաև հայրենի, այծենի, ուռ(են)ի (< հե.**er-* + *e₁-*), ու-լ-(են)ի [*< հե.*-po-lo* (< **pō-*) և այլն. հմմտ. հինդկ. (սեռ. հոլ.) *agnēh* (< *agnih*) «կրակ» [*< *հե. -e(n)i*] [Баян, 1980, с. 21; *Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 218*; Ջահուկյան, 2010, էջ 751, 805]²³:

գ. Միլ. *x/q* [գործողի անուն (*nomen agentis*) նշանակող մասնիկ] ~ հայ. թ/հ (?) . հմմտ. իեթ. *z* (?) : Օրինակ՝

միլ. *albānalax* (< *alba* «աղաչել, աղերսել») ~ հայ. աղաչել (*աղալ-թ-ել) «աղաչել, աղերսել. աղորթ անել». հմմտ. իեթ. *arwāizzi* «աղորթում է. դիմում է», հուն. (*hnu.*) ἀράομαι «աղաչում եմ. աղորթ եմ բարձրացնում՝ առարում», արհ «աղորթ. անեծք» (< *arFā) (< հե. **arq-* «աղաչել. աղորթ բարձրացնել՝ առաքել») [հմմտ. *Баян, 1980, с. 21–22, Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 802*]:

դ. Միլ. *-ija* ~ հայ. -եայ (-է): Օրինակ՝

միլ. *trñmilija* «լիկիացի, լիկիական (*լիկ-եայ ?)», *tulijelije* [*tulijeli* «ժողովի՝ խորհրդի (վերաբերյալ)»] «ժողովական, խորհրդական (ընդ-ժողովեայ)». հմմտ. այծ (*այծի < հե.**aig'i-* այծեայ) «այծի (մազից պատրաստված)», սիրտ (*սրտի < հե.**k^[h]er-t'*)*-*я- սրտեայ «սրտապինդ,

²¹ Հմմտ. В я ч. В с. И в а н о в. Новые работы по эпиграфическим памятникам и языкам Древней Анатолии. – «Вестник Древней истории». М., 1987, 1 2, с. 210:

²² Հայ. հալ բառ(արմատ)ը չունի որևէ ստուգաբանություն: Ըստ Տիշլերի՝ լուվերենի համար ևս հնդեվրոպական որևէ ձև չի վերականգնված:

²³ Հմմտ. Գ. Բ. Ջ ա հ ու կ յ ա ն. Հին հայերենի վերջածանցների ծագումը. – ՊԲՀ, 1994, - 1–2, էջ 64:

բառ» *հմմտ. հինդկ. (սեռ. հնդ.) agnēh (< agnīh) «կրակ», լատ. ignis «կրակ», հայկ. ognī «նույնը»* [Байон, 1980, с. 22; Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 218; 225, 257 և այլն, Королев, 1976, с. 88; Ջահուկյան, 1994, էջ 63, այլն՝ 2010, էջ 803]:

ե. Միլ. -k- ~ հայ. -(ու)կ. *հմմտ. խեթ.-լուվ. -k (< հե. *-k): Օրինակ՝*

*միլ. utaki «առաջնորդ(ող), տանող» (< ute- «տանել»), sabaka «ուղղորդ(ող) (< saba- «ուղարկել»?) ~ հայ. եղուկ «խեղճ, թշվառ. ողորմելի. ավա՛ղ, ավսո՛ւ» (նան՝ եղկ «գաղջ, գոլ, տաք») [եղ- (< հե. *el-)]. հմմտ. ող-բ «ողբ», ող-որմ «գուրթ. խիղճ», ող-ող-անալ «լալ, ողբալ» (< հե. *ol-), ուլ-ուլ-ալ «լալ, ողբալ» (< հե. *ul-ul-) և այլն] և -ուկ (*հմմտ. մանուկ «երեխա»*) [*հե. *-(u)k(ou)-?*] [Байон, 1980, с. 22–23. *հմմտ. Ջահուկյան, 1987, էջ 121, 136, 164, այլն՝ 2010, էջ 215, 600–601, 748*²⁴]:*

զ. Միլ. -b- (*վերացական անունների կազմիչ՝ անվանական և բայական հիմքերից*) ~ հայ. բ. [**bh, (*p)?*]: Օրինակ՝

միլ. xātaba «ղեկավարում, ղեկավարելը» (< xāta «ղեկավարել, գլխավորել», wixsaba «դրական (որևէ բան)» (< waxsa). հմմտ. հայ. խեղ-բ (խիղ-բ) «ծիլ, ընձյուղ. (արմատի) մագմսուկ՝ թելեր» //խիղ-բ «շատ, ստվար. որոշակի քանակի» [* (s)kel-(e)p- «կտրել»*], ող-բ «ողբ» [*հե. *ol-bh- (*el-, *ol-)*], շեղբ «(դանակի մետաղյա) մաս, (դանակի) բերան» [**skel-p- (*skel-)_ «կտրել»*]. *հմմտ. խեթ. Խելքի- «մատղաշ. թարմ (կանաչ)», հուն. σκολοψ «ցից, (կարթի) ծայր, ծեղ և այլն», հանգլ. scielf «(ծայրի) ծայր», այլն գոթ. halbs «կես (մաս)» [Байон, 1980, с. 23. *հմմտ. Ջահուկյան, 1987, էջ 192, 317, այլն՝ 2010, էջ 326, 330*²⁵]:**

Ածականական (դերբայական) զուգադիպումներից առայժմ հնարավոր է նշել մեկ-երկուսը.

ա. միլ. -s(i) («հարաբերություն՝ պատկանելություն ցույց տվող մասնիկ») ~ հայ. -(ա/ե)ցի. *հմմտ. լուվ. -(s)si: Օրինակ՝*

*միլ. tedessi «հայրական» (<tedi «հայր») ~ հայ. բառացի «բառ առ բառ. բառական», հայեցի «հայկական», հարևանցի «հարևանական, կողմնակի» [հայ. -ցի < հե. *-skiō- (<*-sko-, *-iō-)]. *հմմտ. խեթ. pir, (սեռ. հնդ.) parnaš «տուն», լուվ. parnassi- «տանը (վերաբերող)» (<parna «տուն»). *հմմտ. հուն. Παρνάσ(σ)ος «Պարնաս (լեռ). փիլս.՝ աստվածների տուն» [Laroche, 1959, с. 139; Байон, 1980, с. 23; Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 900; Ջահուկյան, 1994, էջ 61, այլն՝ 2010, էջ 751, 805]:***

բ. Միլ. -l(i) (*ածականների կազմիչ՝ որակական և հարաբերական իմաստով*) ~ հայ. -(ա)լ(ի)// - (ե)լ(ի) (?). *հմմտ. խեթ.-լուվ. -la-, թոխ. -lye , սլավ. -l(ǫ): Օրինակ՝*

միլ. zballi [* d'iwali- «աստվածային» (< * t'iceu- «աստված») ~ հայ. սիրելի «սիրելի», թերևս նաև (թալ)ալ «թավալում, գլորում, տապալում. մի կողմ ընկած, տապալված», (տապ)ալ «տապալված, թավալված» (իմա՛ -ալ) (?). *հմմտ. խեթ. daluk/gnula- «երկարացնելի», barganula- «բարձրանալի»,***

²⁴ Գ. Բ. Ջ ա հ ու կ յ ա ն. նշվ. աշխ. (շարունակություն).– ՊԲՀ, 1995, № 1, էջ 140:

²⁵ Է. Բ. Ա դ ա յ ա ն. Բառարևանական և ստուգաբանական հետազոտություններ, Երևան, 1974, էջ 77– 78, 126–127:

թոխ. *yokalle* «ըմպելի», *śwalle* «ուտելի», *պլավ. neslū* «տանելի, կրելի») [Laroche, 1959, c. 139; Бакон, 1980, с. 23; Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 339, 393–394; Ջահուկյան, 1987, էջ 153, 214, այլև՝ 1994, էջ 54, 2010, էջ 721]²⁶:

գ. Միլ. *-m-* (միջին սեռի անկատար դերբայի կազմիչ՝ անցողական բայերից) ~ *հայ. -(ու)մ(ն) (?)*. Օրինակ՝

միլ. *zireima* «գարդարված. գարդարուն» (< *zirei*), *kuprimi* «օրհնված, օրհնյալ» (< *kupri*) ~ *հայ. կողմն, ցերմն, սերմն* (< *հե. *men- /-mn-*), իմացումն, լքումն, հոլովումն, մատուցումն [*հե.*men- /-mŋ*] («նախորդող ու հիմքային տարրով՝ *հե. -eu-/u-*») և այլն] (< *հե.*mo-*) [Бакон, 1980, с. 23. *հմմտ. Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 394–395; Ջահուկյան, 1995, էջ 138, 140*]:

III. Բառ(արմատ)ային զուգադիպումներ: Այս դեպքում նկատի ունենք այն համընկումները, որոնք իբրև ցեղակցային ժառագայություն, ծագում են մեկ ընդհանուր աղբյուրից՝ *հե. նախալեզվից, այլև կարող են համեմատության մեջ դրվել ոչ ցեղակից՝ այլ լեզվաընտանիքի պատկանող լեզուների հետ*:

ա) Միլ. *asāna-mla* ~ *հայ. աշխ(-ոյժ), (բրբռ.) էշխ, (հ)եշխ «եռանդ. ջանք. կարողություն»*. *հմմտ. խեթ. ešhar-* (*սեռ. հոլ. ešhānaš*)// *išhar-*, *լուվ. ašhar* «արյուն», *ašhanuqantiš* «արյունոտված, արնաշաղախ», այլև *հինդկ. āsṛk*, (*սեռ. հոլ. asnāh*), *թոխ. U ysār*, *բ. yasar* «արյուն», *հուն. ἄρα εἶλαρ* «արյուն», *հլատ. aser (asser)* «արյուն», *հայ. արին* «նույնը» և այլն [Kronasser, 1956, p. 39; Королев, 1976, с. 83; Рухвел, 1984, p. 305–308; Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 206, 816 և այլն]²⁷:

բ) Միլ. *xaja (?)* «(ժայռափոր) տաճար. այրիվանք» (?) ~ *հայ. (բրբռ.) խայա* «(հաստաբետ) քար, ժայռ» (?). *հմմտ. խեթ. hā-* (եզ. I-ին դ. *hami*) «հավատալ», «համարել ճիշտ՝ հավաստի», *հիեր. լուվ. haitani-* «տաճար. այրիվանք», *լատ. omen (հլատ. osmen)* «նշան, նշանակ. ցանկություն, հավանություն. (հանդիսափոր) հավաստում» [*հե. *Ho(Ϸ)o-*] [*հմմտ. Королев, 1976, с. 85; Tischler, 1983, p. 120 – 121; Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 805, 807, 884*]²⁸:

²⁶ Ջահուկյանը գտնում է, որ «դերբայական այս ածանցը կազմված է հիմքային ձայնավորներից (ընդ որում *-h-* և *-n-* փոխարինվում է *-ե-ով*, իսկ *-ու-* և *սղվում է*) և *-լի* տարրից, որ հավանաբար գալիս է *հ. -ե. *lijo-* [**-i(o)-, *ijo*] բաղադրյալ ածանցից», որն իր զուգահեռներն ունի ոչ միայն թոխարականում, այլև, ինչպես տեսնում ենք, խեթականում, պլավոնականում. տե՛ս Գ. Բ. Ջահուկյան. *Հին հայերենի վերջածանցների ծագումը.* – ՊԲՀ, 1994, - 1–2, էջ 54:

²⁷ Հայ. աշխ- արմատը Ջահուկյանը չունի առանձին, տալիս է աշխատ «հոգնություն, չարչարանք, աշխատանք»՝ իրան. *փոխառություն*, աշխոյժ «ուժեղ, զորեղ, արի, կտրիճ» արմատը՝ չստուգաբանված բառ կամ «իրան. *փոխառություն*՝ բուն աղբյուրը չհաստատված», իսկ *հայ. էշխ* արմատը «սեռ» իմաստով դիտվում է արար. *փոխառություն* (Հ. Աճառյան. *նշվ. աշխ.*, էջ 219, Գ. Բ. Ջահուկյան. *Հայերեն ստուգաբանական բառարան*, էջ 64, Ա. Կ. Քոչոյան. *Սայաթ-Նովայի հայերեն խաղերի բառարան*, Երևան, 1963, էջ 71–72): Եթե ընդունելի է համեմատությունը խեթալուվական լեզուների հետ, ապա, թերևս, կարելի է վերանայել աշխ-/էշխ,(հ)էշխ- «եռանդ. ուժ, կորով» արմատի ծագումնային առնչությունը ոչ միայն *հե.*, այլև մյուս լեզուների հետ:

²⁸ Եթե հնարավոր լինի ենթադրել պաշտամունքային առարկայի (օբյեկտի)՝ «քար, ժայռ. տաճար» և բուն պաշտամունքի (արարողության)՝ «հավատալ. հավանություն տալ. նշանակում» առնչություն:

զ) Միլ. *qidri* (այլև *qidrala*) [nom. agentis. հմմտ. *Κιδρα-* (անձնանուն)] ~ հայ. խաթարել (բրբռ.՝ խաթր-ել «տեղաշարժ անել, տեղափոխել. վերաշարել՝ վերադասավորել»): հմմտ. խեթ. *ḫatrai-* (այլև *ḫatta-*?) «գրել», «հաղորդել, տեղեկացնել», «գործուղել», «հասու լինել, հասկանալ», ավեստ. *āθaiti* «փչացնել (ինչ-որ բան). վնասել (ինչ-որ մեկին)», վենետ. *atraest* «(թեական իմաստով) ճանկել, քերծել» (< հե. **Haxt-* (ըստ *Տիշլերի նշանակման*)] [հմմտ. *Королев*, 1976, с. 85; *Tischler*, 1983, р. 226 – 227]²⁹:

դ) Միլ. *cetu* (հրաւ. *Δε*), այլև *ciciciti* (սահմ. ներկայի *Δε*) ~ հայ. -կիտ (հմմտ. ականակիտ «մաքուր, վճիտ» [նիսն. իմաստով՝ «(մաքուր, թափանցիկ) եղած, դրված» (?)]): հմմտ. խեթ. *ki-* «պառկել. գոյություն ունենալ», *kikki-* «պառկել, պառկած լինել. դնել, տեղավորել», այլև *kittari* (եզ. 3-րդ դ.) «պառկում է», հինդկ. *śéte* «պառկում է. հանգչում է», «պառկած» ավեստ. *śayá* «պառկած», հուև. *κεῖται* «պառկում է» (< հե. **k^[h]e₁-* «պառկել») [հմմտ. *Королев*, 1976, с. 85; *Гамкрелидзе, Иванов*, 1984, с. 94, 295]³⁰:

ե) Միլ. *ci* (հոգն. տր. *հոլ.*), *cize* (գործ. *հոլ.*), այլև *ci-be* () ~ հայ. քա [(կանանց լեզվում) «*ահա՛, և (սաս՛. ճի՛ շտ).* օրինակ՝ «Քա՛ ինչ եղավ», «Քա՛ ու ը է» և այլն] հմմտ. խեթ. *ka-* /*ki-* (ցուց. դեր.) «նա. սա, այս», *ka-* , *kiat* «այստեղ», լուվ. *za-* «այս տեղում», հինդկ. - *ca* «և», հուև. -*τε* (սիկ. -*qe*) «և», լատ. -*que* «և, նաև (այլև, բայց և)» (< հե. **k^[h]e*) [*Королев*, 1976, с. 85; *Tischler*, 1983, р. 456 – 459, 564 – 565, 567. հմմտ. *Гамкрелидзе, Иванов*, 1984, с. 353–354, 365–366]:

զ) Միլ. *lebi*, այլև *lelebi* «հափշտակիչ, զավթիչ» (?) ~ հայ. (բրբռ.) լուփ/լափ «ձեռքի ափ»(?), այլև լփլփալ «անհամբեր դառնալ. հապճեպանալ»(?): հմմտ. խեթ. *lap-* (< հե. **lebh-* «բռնել, խլել, ճանկել») [*Королев*, 1976, с. 85, հմմտ. *Pokorny*, 1959, р. 655 – 657]:

է) Միլ. *laβra-* «քարե սալիկ» ~ հայ. (բրբռ.) լեպան «(հարթ՝ ողորկ, տափակ) (գլա)քար (ոտքով առաջ տանելով խաղալու համար)» (?): հմմտ. լուվ. *lawar-* «կոտրել, ջարդել», լիդ. *λαβρος* «կացին, սակր. հատիչ», հուև. *λαβρα* «(կիրճի՝ ժայռի) մուտք, ծերպ» [հմմտ. հուև. *λαβύριθος* «բավիղ, լաբիրինթոս» (?)] (< հե. **l̥e-u-*, *l̥e-u-*) [հմմտ. *Pokorny*, 1959, р. 683; *Королев*, 1976, с. 85]:

ը) Միլ. *luga-* «հրկիզել, այրել, վառել» ~ հայ. լոյս «լույս». հմմտ. խեթ. *lukk-* «վառել. լույս տալ», *lukk-eš* «վառվել, լույս տալ. պայծառանալ», հինդկ. *roká* «լույս», *rúsant* «լուսավոր, փայլուն», հուև. *λευκός* «սպիտակ. պայծառ», լատ. *lūx* «լույս», թռի. *l* *luk-s-* «լուսավորել. լույս տալ» (< հե.

²⁹ Ջահուկյանը, ինչպես որ նախորդ ուսումնասիրողները, սակայն հարցականով հայ. խաթարել (խաթ-ար-ել) բառը բխեցնում է հե. **kḫoth-* [**skēth-*] ձևից (տե՛ս *J. Pokorny*. Նշվ. աշխ., էջ 950, Գ. Բ. Ջ ա հ ու կ յ ա ն. Հայոց լեզվի պատմություն, էջ 149, 215, ն ու յ ն ի՝ Հայերեն ստուգաբանական բառարան, էջ 453):

³⁰ Ըստ Աճառյանի՝ «անստույգ բառ»՝ մերժելով «Նոր հայկազյան բառարանի» բացատրությունը՝ կիտ- «կիտեալ» (իմա՛ «կիտված, դրված»), իսկ Ջահուկյանը նախ՝ թեականով գտնում է, որ այն «ձայնդարձով կապված է կետ բառի հետ», այնուհետև՝ ծագած է համարում «հե. **gid-* [**geid-*] «կծել, խայթել, խուստուտ ածել» արմատից» (Հ. Աճ ա ո յ ա ն. նշվ. աշխ., էջ 592–593, Գ. Բ. Ջ ա հ ու կ յ ա ն. Հայերեն ստուգաբանական բառարան, էջ 406):

*l(e)uk^[h]- «լույս տալ. լուսավորել») (հմմտ. էլամ. luik- «կրակ») [Королев, 1976, с. 85; Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 114, 178, 225, 229, 512, 883; Չահուկյան, 1987, էջ 136, 207, այլն՝ 2010, էջ 300–301]:

թ) Միլ. medi, metu «սահմանել, (նախ)որոշել» (?) ~ հայ. մետ «(կշեռքի) միջին կետ. հակում, միտում» (իմա՝ հակամետ «հակված և միտված դեպի որևէ բան»)։ հմմտ. խեթ.-լուվ. ma, հլաս. remedium «միջոց» (< medeor «բուժել, ապաքինել») (< հե. *me- «ձգտել. առաջ գնալ՝ սլանալ») (< հե. *mē-, *m-e-t-) [Pokorny, 1959, 703; Королев, 1976, с. 85; Չահուկյան, 2010, էջ 525]³¹:

ժ) Միլ. mla, -mle «ընձյուղ, շիվ. սերունդ, ժառանգ» ~ հայ. մուղ (մղեմ «առաջ տանել, հրել» // - մուղ (հմմտ. տրմուղ «անփորձ, անվարժ») (?) «մղում, քաշում, հրում», մուղ «վարժ». հմմտ. խեթ.-լուվ. mala- (mla-) «շարժել, մղել»(?) [< հե. *mu-l- (*meu-) «հայտնվել, ի հայտ գալ. լույս ընկնել», («ծնվել, սերվել. սերունդ լինել» (?)][Королев, 1976, с. 85; Tischler, 1990, р. 100–103; Չահուկյան, 2010, էջ 537–538, 737]³²:

ժա) Միլ. māmre «մեռնել»(?) ~ հայ. մեռ-(անիմ) «մեռնել. վախճան». հմմտ. խեթ.-լուվ. mer- «մեռնել» (այլն meirta «կորսվեց»), հինդկ. mriyāte «մեռնում է», լատ. morior «մեռնում եմ», հուլավ «մեռնել» (< հե. *mer- «մահ, մեռնել. վերանալ») [Королев, 1976, с. 85; Гамкрелидзе, Иванов 1984, с. 475; Չահուկյան, 1987, էջ 138, 209, այլն՝ 2010, էջ 523]:

ժբ) Միլ. puce- «խփել, դիպչել» ~ հայ. պակնուլ (պակչիլ) «վախենալ» (?)։ հմմտ. խեթ. puggāi «ստել» (< հե. *peu- 𐎧𐎢𐎠 - «խփել. հրել») [Pokorny, 1959, р. 828; Королев, 1976, с. 86]³³:

ժգ) Միլ. da- «տալ» (?) ~ հայ. տալ «տալ, հանձնել», (առրիստ) ետ «տվեց». հմմտ. խեթ. dā- «վերցնել», լիդ. dā- «տալ», այլն հինդկ. dādāmi, «տալիս եմ», (առրիստ) ādām «տվեց», հայրսկ. dadātaw «(նա պիտի) տա», հուն. δίδωμι «տալիս եմ», (առրիստ) ἔδωκα «տվեց», լատ. dō «տալիս եմ», լիտ. duōmi «տալիս եմ», պրուս. dāst «տալիս է», հուլավ. dami «տալիս եմ» և այլն (< հե. *dō- «տալ», կամ՝ *t'oH- «տալ. վերցնել») [Pokorny, 1959, р. 223–225; Королев, 1976, с. 86; Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 41, 50, 753]:

ժդ) Միլ. de- «նախ(ա)-, վաղ(ա)-, մինչ(և)» ~ հայ. թէ (*թե) «թե, եթե, որ». հմմտ. լիդ. U (d)de- «նույնը» (?) , խեթ. *da- «դեպի. մինչև», լիդ. da- «նույնը» (?) (< հե. *do «վրա. մոտ») [հմմտ. Pokorny, 1959, р. 225–226; Королев, 1976, с. 86; Չահուկյան, 2010, 265–266]:

ժե) Միլ. tali «քուրմ» (է?) [հմմտ. talika «սպասավորել»(?)] ~ հայ. տաղ «տաղ, երգ, քերթված, բանաստեղծություն» [(նխն.՝ «ձոն, նվիրաբերում (աստվածներին)»)].

³¹ Л. Г. Герценберг. О следах индоевропейской просодики в латинском. – «Вопросы языкознания», 1982, № 5, с. 71.

³² Չահուկյանը հայ. մուղ, մղեմ, այլն (բրբռ.) մուլ, մլել բառերի բխեցումը հե. *mōl- արմատից տալիս է հարցականով. համեմատությունը միլեթենի հետ, թերևս, վերացնում է այդ հարցականը. Գ. Բ. Ջ ա հ ն ի կ յ ա ն. Հայոց լեզվի պատմություն, էջ 139:

³³ Ըստ Չահուկյանի՝ «արմատը փոխառություն է պախա- արմատի հետ միասին, բայց բուն աղբյուրը (իրանական ?) չի հավաստված. Գ. Բ. Ջ ա հ ն ի կ յ ա ն. նշվ. աշխ., էջ 616:

հմմտ. *tallix* «աստված կանչել, դիմել աստվածներին», այլև *հիսլ.* *pulr* «սրբասացության բանավոր կատարող (անձ)» (< հե. **tel-*, «բարձրացնել. վեր հանել») [*Pokorný, 1959, p. 1060–1061; Королев, 1976, с. 86, Հմմտ. Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 808*]:

ժգ) Միլ. *ddelupeli-* «կավե» ~ *հայ.* տիղ-մ «նույնը», (բրբռ.) տիլ «ցեխ», տաղախ «ցեխ, շաղախ», թերևս նաև թաղար (թաղ-ար) «խեցե մի տեսակ աման». *հմմտ.* լուվ. *talurpi-* «կավ» (< հե. **d^hel^h* – «կավ» «(բրուտագործության) նյութ») [*հմմտ. Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 707, 884; Ջահուկյան, 1987, էջ 591, 596, այլև՝ 2010, էջ 579, 719, 729*³⁴]:

ժէ) Միլ. *trppali* (այլև *trbbdi*) «պտույտ է անում, շուռ է գալիս. դառնում է» ~ *հայ.* տարափ «(անձրևի) թափվելը» (այլև՝ «խառն ինչ», «հորդ անձրև») *հմմտ.* լիկ. *U trbbi* «դեմ, դիմաց. հանդիման», *tarbi-*, *trbbei-* «ստիպել, հարկադրել. հաղթել, հաղթահարել», լուվ. *tarpalli-* «փոխարինում. փոխարինելը», հիերլուվ. *tarpi*, *tarpi-* «հակառակվել. դեմ կանգնել», խեթ. *tarpi-* «(չար) ոզի, դև» (< հե. **terp-* «շուռ տալ, շրջել», այլև **terp-* «գալ, վրա հասնել. սկսվել») [*հմմտ. Королев, 1976, с. 86; Ջահուկյան, 2010, էջ 724*³⁵]:

ժր) Միլ. *dewi-* «տնել» (?) ~ *հայ.* տեւ- «տնել, ձգվել» (տնել «բաւել, տանել»/տնել «տանել, համբերել»). *հմմտ.* խեթ. *taḫa-* (նաև *taḫa* «հեռվից»), լիդ. *tavṣa-* «ուժեղ, հզոր», կար. *tavse*(?), այլև *հինդլ. dāra* «հեռու», *dāvīyas-* (*համեմատ. սասիձ.*) «ավելի հեռու», *հիռլ. doč* (**dōwo-*) «դանդաղ, տևական», *հւլավ. danč*, *davīnū* «վաղուցվա, վաղեմի. հին» (<հե.**t'ey*) [*Королев, 1976, с. 87, հմմտ. Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 230; «Բառգիրք հայոց», էջ 312, Ջահուկյան, 2010, էջ 727*³⁶]:

Այսպիսով, հայերենի և միլերենի հնչյունական համակարգի, ձևաբանական կառուցվածքի, առանձին բառարմատների ծագումնաբան գույքաբանության քննությունը ցույց է տալիս, որ հայերենի և հինանա(խեթալուվական) լեզուների միջև ցեղակցային առնչություններն ավելի լայն ուսումնասիրության առարկա կարող են լինել, որ ինքնին կարևոր է հնդեվրոպական լեզուների պատմության համար:

³⁴ Հայ. տաղախ-ը համարվում է հարավկովկասյան փոխառություն, որն ավելի հավանական չէ, քան համեմատությունը խեթալուվական լեզուների հետ [տե՛ս Ա ճ ա ո յ ա ն. 1979, էջ 363]: Ջահուկյանը *հայ. թաղար-ի* համար նշում է, որ «սխալ է բխեցումը հնդեվրոպական աղբյուրից», որ գտնում ենք Պոկորնու բառարանում [*Ջահուկյան, 2010, էջ 256*]:

³⁵ Հմմտ. նաև՝ *Բառգիրք հայոց*, քննական բնագիրը, առաջաբանը և ծանոթագրությունները Հ. Մ. Ամայանի, Երևան, 1975, էջ 310:

³⁶ Ջահուկյանը, ոչ անկախ նախորդ ուսումնասիրողներից, *հայ. տեւ* «տնողություն» արմատը բխեցնում է հե. **deu-* (**deu-*) «առաջ գնալ, հեռանալ, տնողություն» ձևից [*Ջահուկյան, 1987, 118, 217, այլև՝ 2010, էջ 727*]: Հե. **t'ey*-*aH-* արմատից է բխեցվում նաև *հայ. երկար* (<**dwāro-*) «երկար(ատն)» բառը [*Гамкрелидзе, Иванов, 1984, с. 230*]:

ВОПРОС О ГЕНЕТИЧЕСКИХ ВЗАИМООТНОШЕНИЯХ
АРМЯНСКОГО И МИЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

ВАЗГЕН АМБАРЦУМЯН

Резюме

К числу хетто-лувийских (анатолийских) языков относится еще ликийский, входящий в лувийскую группу, в котором выделяют два диалекта – ликийский А и милийский (ликийский Б), известные своими немногочисленными памятниками (V–III вв. до н. э.). Милийский более архаичный, и потому нелегко поддается этимологическому анализу в сравнении с другими родственными языками.

С целью выдвижения вопроса о генетических соотношениях между армянским и милийским, представляется ряд данных в качестве фонологических, морфологических и лексических параллелей.

1. Фонологические параллели:

а) гласные: мил. *a* ~ арм. ш (п/т) (?) (< и.-е. *ǫ, *a); мил. *a* ~ арм. т(*т)/ш (< и.-е. *eH-); мил. *a* ~ арм. т/т; мил. *e* ~ арм. т/т (< и.-е. *ē); мил. *e* ~ арм. т/т (< и.-е. *ē); мил. *u* ~ арм. ու/ու (< и.-е. *o); мил. *u* ~ арм. լ (լ) (< и.-е. *u, еще дифтонги с *u - *ou, *eu); мил. *u* (<wa, uwa) ~ арм. ու, լ (< и.-е. *u); мил. *i* ~ арм. ի/(ն) (< и.-е. *i); мил. *i* ~ арм. ի// (*ի?) (< и.-е. *ē); мил. ē ~ арм. իւ-, էւ- (ըւ-) (< и.-е. *eN); мил. ā ~ арм. (ը)ւ- (ւիւ-, տւ-?) (< и.-е. *oN); мил. ū ~ арм. -(ը)ւ (< и.-е. *uN//*oN); мил. Ī ~ арм. -(ի)ւ (< и.-е. *iN) и т. д.;

б) сонанты: мил. т ~ арм. ճ (< и.-е. *m);

в) взрывные: мил. *p* ~ арм. չ/ւ, ø (нуль) (< и.-е. *p); мил. *p* ~ арм. բ (< и.-е. *b^h); мил. *b* ~ арм. լ (< и.-е. *bh), еще լ. (ср. хет.-лув. լ) (< и.-е. *u); мил. *t* ~ арм. տ (< и.-е. *t); мил. *d* ~ арм. տ (< и.-е. *d); мил. *d* ~ арм. լ, յ (< и.-е. *dh); мил. *k* ~ арм. թ. (< и.-е. *k^h); мил. *k* ~ арм. ճ (< и.-е. k^ho) и т. д.;

г) фрикативные: мил. *w* ~ арм. ք, ց (լ) (< и.-е. *g^h); мил. *s* ~ арм. ø (нуль) (< и.-е. *s); мил. *z* (ts / dz) ~ арм. ծ/ձ (хет.-лув. š/t) (< и.-е. *d; t'); мил. *q* ~ арм. չ (диал. խ) (хет.-лув. H (перед гласными переднего ряда); мил. *x* ~ арм. հ (?) (< и.-е. *H); мил. -x(x) ~ арм. ø (нуль) (< и.-е. *aH₂-) и т. д.

2. Морфологические (основообразующие) параллели: мил. -la ~ арм. -(տ)ղ (?) [< и.-е. *l(o)-], мил. -ē(n)i ~ арм. -էն(ի) [< и.-е. *e(n)i], мил. x/q (частица, указывающая *nomen agentis*) ~ арм. -եայ (-է), мил. -k ~ арм. -(ն)կ. (ср. хет.-лув. -k) (< и.-е. *k), мил. -b- ~ арм. բ [< и.-е. *bh, (*p)?], мил. -s(i) ~ арм. -(տ/ե)ցի [ср. лув. -(s)si], мил. -l(i) ~ арм. -(տ)լ(ի)//-(ե)լ(ի) (?). [ср. хет.- лув. -la-, тох. -lye, слав. -l(ŭ)], мил. -m- ~ арм. -(ն)մ(ն) (?).

3. Лексические (корневые) параллели: мил. asāna-mā ~ арм. տշխ(ոյժ), (диал.) էշխ, (հ)էշխ 'усердие'; мил. xaja (?) 'скальный храм' (?) ~ арм. (диал.) խշխ 'неотесанный камень' (?) [< и.-е. *Ho(ц)o-]; мил. qidri (также qidrala) ~ арм. խշարեղ (диал. խշար-եղ 'сдвигать, сдвинуть') (< и.-е. *Hax-); мил. cetu, ciciciti ~ арм. -լիտ (ср. տիտիտիտ 'прозрачный, чистый' (?)) (< и.-е. *c^[h]e-); мил. ci, cize,

также *ci-be* ~ арм. բի 'вот; да' (<и.-е. **k^he*); мил. *lebi, lelebi* 'похититель; захватчик (?)' ~ арм. (диал.) լուփ//լուփ 'ладонь (?)', լիփլիփ 'промокнуть насквозь (?)' (<и.-е. **lebh-*); мил. *laβra* 'каменная плита' ~ арм. (диал.) լեփան 'гладкий, ровный, плоский' валун' (?) (<и.-е. **lēu-*, *ləu-*); мил. *luga-* 'сжигать, жечь' ~ арм. լոյ 'свет' (<и.-е. **l(e)uk^h-*); мил. *medi, metu* 'определять, решать' (?) ~ арм. մէջ 'серединная точка (весов), тяготение' (<и.-е. **mē-*, **m-e-t-*); мил. *mle* 'побег, прут; (перен.) поколение' ~ арм. մուլ (մղեմ 'толкать, толкнуть; արմուլ 'необученный, неопытный') (?) [*и.-е. *mu-l- (*meu-) (?)*]; мил. *māte* 'умирать' (?) ~ арм. մեռ-(մեռիմ) (<и.-е. **mer-*); мил. *pise-* 'бить; коснуться' ~ арм. փակնուլ (փակնիլ) 'бояться' (?) (<и.-е. **peu-* *û/ü-*); мил. *da-* 'дать' (?) ~ арм. տալ 'дать', ետ 'дал, сдал' (<и.-е. **dō-*; **t'oH-*); мил. *de-* 'до-, ранне-, до-' ~ арм. թէ (թէ) 'что, чтобы; если' (<и.-е. *do); мил. *tali* 'жрец' (?) [ср. *talika* 'прислуживать'(?)] ~ арм. տալ 'стихи' ['посвящение (богам)'] (<и.-е. **tel-*); мил. *ddelepeli-* 'глиняный' ~ арм. տիղ-մ, (диал.) տիղ 'грязь', տաղալու 'грязь', 'месиво', թաղար (թաղ-ար) 'глиняная посуда' (?) (<и.-е. **d^helū^h-* [^h]); мил. *trppali* (այլև տրբբի) 'крутится, превращается' ~ арм. տարալ 'проливной (дождь)' (<и.-е. **terp-*); мил. *dewi-* 'длиться' (?) ~ арм. տեւ - 'длиться' (<и.-е. **t'e-*).

THE QUESTION ON THE GENEALOGICAL RELATIONS
OF ARMENIAN AND MILYAN LANGUAGES

VAZGEN HAMBARDZUMYAN

Summary

Lycian is also included in the number of Hittite-Luwian (Anatolian) languages, and two dialects are separated in it – Lycian A and Milyan or Lycian B known for their few monuments dating from the 5th – 3rd cent. B.C. Milyan is more archaic and therefore it is difficult to make an etymological analysis in comparison with other related languages.

Aiming to bring forward the question of genetic correlation between Armenian and Milyan languages certain data on phonological, morphological and lexical parallels are given.

1. Phonological parallels:

a) vowels: Mil. *a* ~ Arm. ա (n/է) (?) (< IE *ǵ, *a); Mil. *a* ~ Arm. է(*է)/ա (< IE **eH-*); Mil. *a* ~ Arm. է/է; Mil. *e* ~ Arm. ի/ը (< IE *ē); Mil. *e* ~ Arm. է/ի (< IE *ē); Mil. *u* ~ Arm. ու/ն ([< IE *o); Mil. *u* ~ Arm. ի (ի) (< IE *u, as well as diphthongs with *u - *ou, *eu); Mil. *u* (<*wa*, *uwa*) ~ Arm. ու, լ (< IE *u); Mil. *i* ~ Arm. ի/(ն) (< IE *i); Mil. *i* ~ Arm. ի/ (*է?) (< IE *ē); Mil. *ē* ~ Arm. իւ-, էւ- (ըւ-) (< IE *eN); Mil. *ā* ~ Arm. (ը)ւ- (աւ-, աւ-?) (< IE *oN); Mil. *ū* ~ Arm. -(ը)ւ (< IE **uN/*oN*); Mil. *ĩ* ~ Arm. -(ի)ւ (< IE *iN), etc.

b) sonants: Mil. *τ* ~ Arm. տ (< IE *m);

c) explosives: Mil. *p* ~ Arm. հ/պ, ø (null) (< IE *p); Mil. *p* ~ Arm. բ (< IE **b^h*); Mil. *b* ~ Arm. բ (< IE **b^h*), also լ. (cf. Hitt.-Luw. *u*) (< IE *u); Mil. *t* ~ Arm. տ (< IE *t); Mil. *d* ~ Arm. տ (< IE *d); Mil. *d* ~ Arm. դ, յ (< IE *dh); Mil. *k* ~ Arm. կ. (< IE **k^h*); Mil. *k* ~ Arm. ճ (< IE **k^h*), etc.

d) fricatives: Mil. *w* ~ Arm. ք, ց (կ) (< IE **g^u*); Mil. *s* ~ Arm. ժ (null) (< IE *s); Mil. *z* (*ts* / *dz*) ~ Arm. ծ/ձ (Hitt. -Luw. *š/t*) (< IE *d; *t); Mil. *q* ~ Arm. ճ (dial. խ) (Hitt. -Luw. *H* (before the vowels of the first row); Mil. *x* ~ Arm. ք (*h*?) (< IE *H); Mil. *-x(x)* ~ Arm. ø (null) (< IE **-aH₂-*), etc.

2. *Morphological (stem-forming) parallels*: Mil. *-la* ~ Arm. -(ա)ղ (?) [*<IE *l(o)-*], Mil.- *ē(n)i* ~ Arm. - են(ի) [*<IE *e(n)i*], Mil. *x/q* (*a particle, showing nomen agentis*) ~ Arm. -եայ (-է), Mil. *-k-* ~ Arm. -(ն)կ . (cf. Hitt.-Luw. *-k*) (*<IE *k*), Mil. *-b-* ~ Arm. բ [*< IE *bh, (*p)?*], Mil. *-s(i)* ~ Arm. -(ա/ե)ցի [cf. Luw. *-(s)si*], Mil. *-l(i)* ~ Arm. -(ա)լ(ի)/-(ե)լ(ի) (?). [cf. Hitt.-Luw. *-la-*, Thoch. *-lye*, Slav. *-l(ü)*], Mil. *-m-* ~ Arm. -(ն)մ(ն) (?).

3. *Lexical (root-forming) parallels*: Mil. *asāna-mla* ~ Arm. աշխ(-ոյժ), (*dial.*) է շխ, (հ)եշխ “strength”; Mil. *xaja* (?) “temple (in the rock)” (?) ~ Arm. (*dial.*) խայա ‘(not elaborated) stone’ (?) [*< IE *Ho(y)o-*]; Mil. *qidri* (also *qidrala*) ~ Arm. խաթարել (*dial.*, խաթր-ել ‘move’) (*<IE *Haxt-*); Mil. *cetu, ciciciti* ~ Arm. -կիտ (cf. ականակիտ ‘clear’ (?)) (*< IE *ǵ^[h]e*-); Mil. *ci*, *cize*, also *ci-be* ~ Arm. բս ‘here you are, and’ (*< IE *k^[h]e*); Mil. *lebi, lebebi* ‘abductor, invader’ (?) ~ Arm. (*dial.*) լուփ/լափ ‘palm of the hand’ (?), լիփլիփալ ‘get wet through’ (?) (*< IE *lebh-*); Mil. *laβra-* ‘stone plate’ ~ Arm. (*dial.*) լեպան ‘plain stone (plate)’ (?) (*<IE *l̥e-*, *l̥e-*); Mil. *luga-* ‘burn, burn down’ ~ Arm. լոյս ‘light’ (*< IE *l(e)uk^[h]-*); Mil. *medi, metu* ‘define, ratify’ (?) ~ Arm. մէտ ‘in the middle point (of the scale), intention’ (*< IE *mē-*, **m-e-t-*); Mil. *m̄la, -mle* ‘branch, generation’ ~ Arm. մուղ (մղեն, տրմուղ ‘inexperienced’) (?) [*< IE *mu-l-* (**meu-*) (?)]]; Mil. *māmre* ‘to die’ (?) ~ Arm. մեռ-(անիմ) (*< IE *mcr-*); Mil. *puce-* ‘to touch’ ~ Arm. պակնուլ (պակչիլ) ‘to get afraid of’ (?) (*< IE *puce-* *û/û* -); Mil. *da-* ‘give’ (?) ~ Arm. տալ, ետ ‘gave’ (*< IE *dō-*; **t^oH-*); Mil. *de-* ‘pre-, before, ante-, until’ ~ Arm. թէ (*թե) ‘as if, if, to (do smth.)’ (*< IE *do*); Mil. *tali* ‘priest’ (?) [cf. *talika* ‘to serve’ (?)] ~ Arm. տաղ ‘poem’ [‘dedicated to the gods’] (*<IE *tel-*); Mil. *ddelepeli-* ‘clay’ ~ Arm. տիղ-մ, (*dial.*) տիլ ‘mud’, տաղախ ‘mud, mixture’, թաղար (թաղ-ար) ‘brown ware’ (?) (*< IE *d^[h]e*լ^[h]-); Mil. *trppali* (also: *trbbdi*) ‘it is turning’ ~ Arm. տարափ ‘heavy rain’ (*< IE *terp-*); Mil. *dewi-* ‘to last’ (?) ~ Arm. տել - ‘to last’ (*< IE *t^ocū-*).